

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА
МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ**

ТОШКЕНТ МОЛИЯ ИНСТИТУТИ

ҲИСОБ ВА АУДИТ ФАКУЛЬТЕТИ

КУРС ИШМИ

**Мавзу: Ишлаб чиқариш корхоналарида молиявий натижалар
ҳисоби”**

Тайёрлади: ХБА-50 гуруҳ талабаси

Каримов А.

Илмий раҳбар: к.ўқит. Жуманазаров С.

ТОШКЕНТ – 2016

Режа:

Кириш

- 1. Молиявий натижалар кўрсаткичларининг мазмуни ва моҳияти**
- 2. Молиявий натижалар ҳисобининг мақсади ҳамда вазифалари**
- 3. Молиявий натижаларининг ҳисобини ташкил қилиш**
- 4. Тақсимланмаган фойдани ҳисобга олиш ва уни тақсимлаш тартиби**

Хулоса

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

К и р и ш

Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятини ривожлантириш, уларнинг молиявий ҳолатини янада яхшилаш бугунги куннинг долзарб масалалари қаторига киради. Модернизациялаш жаҳон молиявий-иқтисодий инқирозининг салбий таъсирларини олдини олиш, иқтисодиётни тадрижий ривожлантиришнинг муҳим омили ҳисобланади. Ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, маҳсулот таннархини пасайтириш, кооперация алоқаларини кенгайтириш, мамлакатимиз ишлаб чиқарувчилари маҳсулотларига ички талабни рағбатлантириш ҳисобига хўжалик юритувчи субъектларнинг оладиган фойдаси ошиши таъминланади.

Иқтисодиётнинг ҳозирги шароитида корхоналарнинг фаолиятида асосий кўрсаткич улар фаолиятининг молиявий натижаси - фойда ҳисобланади. Фойда миқдорининг ошиб бориши иқтисодий субъектнинг молиявий барқарорлигини ошириш, рентабеллик кўрсаткичларининг яхшиланишига олиб келади.

Мамлакатимизда ишбилармонлик муҳитини яхшилаш борасида олиб бораётган ишларимиз халқаро иқтисодий ташкилотларнинг рейтингларида ўзининг ижобий ифодасини топмоқда. Ўтган йилнинг октябрь ойида Жаҳон банки «Бизнес юритиш» рейтингини эълон қилди. Ана шу рейтингда Ўзбекистон фақат бир йилнинг ўзида 16 поғонага кўтарилиб, 87-ўринни эгаллади. Шунини алоҳида қайд этиш керакки, «янги бизнесни қўллаб-қувватлаш» деб аталадиган мезон бўйича мамлакатимиз айна пайтда жаҳонда 42-ўринни, тузилган шартномалар ижросини таъминлаш бўйича 32-ўринни, иқтисодий ночор корхоналарга нисбатан қўлланадиган банкротлик тизимининг самарадорлиги бўйича 75-ўринни эгаллаб турибди. «Кичик бизнес субъектларига кредит бериш» деб номланадиган кўрсаткич бўйича Ўзбекистон сўнгги уч йилда 154-ўридан 42-ўринга кўтарилди ва ўтган йилнинг ўзида рейтингини 63 позицияга яхшилади. Жаҳон банкининг маърузасида Ўзбекистон кейинги йилларда

тадбиркорлик фаолияти учун ишбилармонлик муҳитини яхшилаш соҳасида энг яхши натижаларга эришган дунёдаги ўн та давлат қаторидан жой олгани қайд этилган¹.

Дарҳақиқат, корхона ихтиёрида қоладиган маблағнинг кўпайиши, фойда ҳажмининг ошиши хўжалик юритувчи субъектларнинг ишлаб чиқариш фаолиятини кенгайтиришга имкон бермоқда.

Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида фойданинг корхона фаолиятини таъминлашнинг узоқ муддатли манбаи сифатидаги роли ошиб бормоқда, ва айна пайтда у фаолият самарадорлигини баҳоловчи асосий кўрсаткичлардан бири ҳисобланади.

Иқтисодиёт субъектларида молиявий натижаларнинг ҳолати, уларнинг ўзгариши хусусида маълумотларга эга бўлишда бухгалтерия ҳисоби ва аудитнинг ўрни беқиёсдир. Бухгалтерия ҳисоби ва аудитни билмасдан туриб, халқ хўжалигининг бошқа тармоқларида ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш, маҳсулот ишлаб чиқарувчилар ўртасида ҳақиқий рақобатни вужудга келтириш қийин.

Молиявий натижалар ҳисоби молиявий ҳисобнинг таркибий ҳисми ҳисобланади. Молиявий натижалар ҳисобини тўғри, хатосиз юритиш муҳим аҳамият касб этади. Чунки, молиявий натижалар корxonанинг яқунловчи қисмини ташкил қилади. Корxonанинг бутун фаолиятини тўғри акс эттиришда, “Молиявий натижалар тўғрисида” ги ҳисобот (2-шакл) дан фойдаланиб, корxonанинг фойда ёки зарар билан чиққани аниқланади.

Бугунги кунда молиявий натижалардан самарали фойдаланишда, авваламбор, уларни ҳисобга олиш ҳамда аудит қилиш ўта долзарб муаммолардандир.

¹ Каримов И.А. Бош мақсадимиз – мавжуд қийинчиликларга қарамасдан, олиб бораётган ислохотларни, иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир. – Т. Ўзбекистон. 2016 й.

1. Молиявий натижалар кўрсаткичларининг мазмуни ва моҳияти

Бозор иқтисодиётида барча ҳаракат, фаолиятнинг натижаси фойда ва зарардир. Лекин ёғ-мой ишлаб чиқариш корхонава ташкилотлар учун фойда олиш афзалдир. Фойда олишни кўпайтириш жамият манфатига ҳам мос келади. Чунки иқтисодий фаолиятнинг юқори фойдалилиги индивидуал фойданинг кўпайиши билан умуммамлакат миллий даромадининг ортишига олиб келади. Айтиш мумкинки, фойда миқдори ва унинг даражаси бозор иштирокчиларининг, айниқса тадбиркорларни ҳаракатга келтирувчи кучдир. Бозор иштирокчисининг манфаатдорлиги фойда миқдори билан белгиланади. Фирма ва компаниялар, ташкилотлар ҳамда тадбиркорлар қайси тармоқ ва фаолият фойдани кўпроқ келтирадиган бўлса сармояни шу ерга жалб қилиб ва барча имкониятларини ишга солиб шу фаолиятни ривожлантириш, рентабеллик даражасини оширишга, кўпроқ фойда олишга интиладилар. Агар мазкур соҳада капитал ўзини оқламаса, фойда келтирмаса ва бозорда ўз ўрнини топа олмаса инвестор капитални бу ердан олиб, бошқа янада даромадлироқ бўлган тармоққа ташлайди. Шунга кўра нима билан шуғулланишни қандай фаолиятга қўл уришни шу фаолиятдан келадиган фойда белгилаб бериши мумкин.

Фойда олиш учун яширин иқтисодий фаолият — тақиқланган ишлар билан шуғулланиш ҳаракатлари ҳам мавжуд бўлиб, бу кўп ҳолларда кўпроқ фойда олиш мақсадида солиқдан қочиб, яширин ишлаб-чиқариш цехлари, давлат рўйхатидан ўтмаган, ҳеч қандай лицензиясиз товар савдоси билан шуғулланадиган дўконлар ва чакана фаолият билан шуғулланувчи, рухсатномасиз, ҳисоб рақамига эга бўлмаган тадбиркор ва савдогарлардир. Бундан ташқари мўмайгина даромад олиш мақсадида мамлакат ҳудудидан наркотик моддалар ва контрабандани пуллаш ёки транзит усулида олиб ўтиб бошқа чет давлатларда сотиш ҳоллари ҳам учраб турибди. Буларга қарши эса ўз навбатида қонун ҳимоячилари ва назоратчилари (божхона посбонлари ва солиқ бўлимлари ходимлари,

чегарачилар, милиция ва ҳоказо) курашадилар. Бу албатта умумий ҳолат эмас. Буни хаттоки бозорнинг умумий ички қонунларининг бузилиши, сунъий ҳолатнинг юзага келиши ёки умумий бозор ҳаракатидан чекиниш дейиш мумкин.

Бозор иштирокчилари, шу жумладан тадбиркорларнинг манфаати халқ истеъмоли туфайлигина рўёбга чиқади. Ишлаб чиқарилаётган товарлар, маҳсулотлар, кўрсатилаётган хизматлар ва бажарилаётган ишлар таклиф мазмунига эга бўлсагина улар истеъmolга йўл олади, бошқача қилиб айтганда сотилади. Истеъmolсиз талаб бўлмаганидек, таклифсиз ҳар қандай товар ва хизматнинг ҳариди, истеъmol қилувчиси бўлмайди.

Демак, талабсиз фойда юзага келмаслиги керак. Бозор қонуниятининг мазмуни ҳам шундан иборат ва бозор шароитида даромад олиш, фойда қилишнинг бошқача усули бўлиши мумкин эмас. Фойда механизмининг таъсири ишлаб чиқарувчилар ва тадбиркорлар фаолиятини истеъmolчи манфаатига қаратади, чунки шу йўл орқалигина фойда олишни билади.

Фойдани юқори даражага кўтариш бозор иқтисодиётидаги энг муҳим кучдир. Фойда нормал ва юқори бўлиши мумкин. Нормал фойда олмаслик фаолият юритишни ўзгартириш чораларини қўллашга ундайди. Аҳвол оғирлашганда вақтинча фойдадан воз кечиб, тижорат фаолиятни давом эттириш чегарасида бўлинади.

Фойданинг камайишига жуда кўп омиллар таъсир қилади. Бу омилларни аниқлаш салбий оқибатларни олдини олиш мақсадида учрайдиган тўсиқларни бартараф қилиш усулларини ишлаб чиқишда бизга таҳлил ёрдамга келади. Мисол учун, фойда бир жиҳатдан ишлаб-чиқариш самарадорлигига боғлиқдир. Ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш учун ишлаб чиқаришга янги технологияларнинг жалб қилиниши, ходимларни моддий ва маънавий жиҳатдан рағбатлантириш, иш сифатини яхшилаш ва ҳоказолар ижобий таъсир кўрсатади.

Молиявий натижалар – бу хўжалик юритувчи субъектнинг маълум

ҳисобот даврида тадбиркорлик фаолияти жараёнида ўзига қарашли маблағнинг ошиши ёки камайишидир. Бухгалтерия ҳисобида бундай фаолият натижаси ҳисобот давридаги барча фойдалар ва зарарларни ҳисоблаш йўли билан аниқланади.

Ўзбекистонда бозор муносабатларига ўтиш ёғ-мой ишлаб чиқариш корхоналари фаолиятини тубдан ислоҳ қилиш, уларни юзага келган янги иқтисодий муносабатлар шароитида ривожланишини таъминлаш, мамлакатда кичик ва ўрта тадбиркорликни ривожлантириш ёғ-мой ишлаб чиқариш корхоналарининг молиявий барқарорлигига узвий боғлиқ. Ёғ-мой ишлаб чиқариш корхоналарининг молиявий жиҳатдан барқарор бўлиши уларнинг фаолияти давомида олган фойдасининг тўғри шакллантирилиши билан боғлиқ. Чунки ёғ-мой ишлаб чиқариш корхоналарида фойда шу ерда ишловчиларнинг моддий таъминланишининг, ёғ-мой ишлаб чиқариш корхоналарида ишлаб чиқариш фаолиятини кенгайтиришнинг, ишлаб чиқаришда фан-техника ютуқларини ва янги технологияларни жорий қилиш каби ишларнинг асосий моддий манбаси ҳисобланади.

Фойда моддий ишлаб чиқариш соҳасида тадбиркорлик фаолияти жараёнида яратилади. Ишлаб чиқариш омиллари (меҳнат, капитал ва табиий ресурслар) ва хўжалик юритувчи субъектларнинг фойдали ишлаб чиқариш фаолияти бирикиши натижасида маҳсулот ишлаб чиқарилади, у истеъмолга сотилганда, товар бўлиб ҳисобланади.

Товар-пул муносабатлари шароитида ёғ-мой ишлаб чиқариш корхона даражасида соф даромад фойда шаклини олади. Товарлар бозорида ёғ-мой ишлаб чиқариш корхоналаринисбатан алоҳида товар ишлаб чиқарувчи бўлиб майдонга чиқадилар. Бозорда маҳсулотга нарх белгилаб, уни истеъмолчиларга сотадилар. Сотиш натижасида улар пул тушумини оладилар, бу эса даромад олинганлигини англатади. Молиявий натижани аниқлаш учун тушумни маҳсулот ишлаб чиқаришга кетган харажат билан таққослаш керак.

Агар тушум харажатлардан юқори бўлса, молиявий натижа фойда

олинганлигидан далолат беради. Тадбиркор доимо фойда олишни ўз олдига мақсад қилиб қўяди, лекин бунга доим ҳам эриша олмайди. Агар тушум харажатларга тенг бўлса, унда фақат маҳсулот ишлаб чиқариш ва сотиш харажатлари қопланган бўлади, холос. Бунда зарар кўрилмайди, лекин ишлаб чиқариш, илмий-техник ва ижтимоий ривожланишнинг манбаи сифатидаги фойда ҳам олинмайди.

Агар ёғ-мой ишлаб чиқариш корхонахаражатлари тушумидан кўп бўлса, у зарар кўради, яъни салбий молиявий натижага эришади. Бу ҳолат уни анча мураккаб молиявий аҳволга солиб қўяди.

Фойдани бозор муносабатларининг ўта муҳим категорияси сифатида талқин этиш мумкин.

1. Фойда ёғ-мой ишлаб чиқариш корхона фаолияти натижасида олинган иқтисодий самарани характерлайди. Лекин ягона фойда кўрсаткичи ёрдамида ёғ-мой ишлаб чиқариш корхона фаолиятининг барча томонларини баҳолаб бўлмайди. Бундай универсал кўрсаткичнинг бўлиши ҳам мумкин эмас. Айнан шунинг учун ёғ-мой ишлаб чиқариш корхоналарининг ишлаб чиқариш, хўжалик ва молиявий фаолиятини ташкил қилишда кўрсаткичлар тизимидан фойдаланилади. Фойданинг аҳамияти шундан иборатки, у якуний молиявий натижани акс эттиради, шу билан бирга унинг миқдори ва ўзгаришга ёғ-мой ишлаб чиқариш корхоналарининг харажатларига боғлиқ бўлган ҳамда боғлиқ бўлмаган омиллар таъсир қилади. Фойда рағбатлантирувчи функциясини бажаради. Бунинг мазмуни шундан иборатки, фойда бир вақтнинг ўзида молиявий натижа ва ёғ-мой ишлаб чиқариш корхонамолиявий ресурсларининг асосий элементи ҳисобланади. Ўз-ўзини молиялаштириш тамойилининг реал таъминланиши олинган фойда билан белгиланади. Солиқлар ва бошқа мажбурий тўловлар тўлангандан кейин ёғ-мой ишлаб чиқариш корхонаихтиёрида қоладиган соф фойда ёғ-мой ишлаб чиқариш корхоналарининг ишлаб чиқариш фаолиятини кенгайтиришни, ёғ-мой ишлаб чиқариш корхоналарининг илмий-техник ва ижтимоий

ривожланишини, ходимларни моддий рағбатлантиришни молиялаштириш учун етарли бўлиши керак.

2. Фойда турли даражадаги бюджетларни рағбатлантириш манбаларидан бири бўлиб ҳисобланади. У солиқлар кўринишида бюджетларга келиб тушади ва бошқа даромад тушумлари билан бир қаторда ижтимоий эҳтиёжларни қондиришни молиялаштириш, давлат томонидан ўз фаолиятини бажаришни таъминлаш, давлатнинг инвестиция, ишлаб чиқариш, илмий-техник ва ижтимоий дастурларини амалга ошириш учун ишлатилади.

Иқтисодиёти модернизациялаш шароитида фойданинг аҳамияти жуда катта. Фойда олишга интилиш товар ишлаб чиқарувчиларни истеъмолига керак бўлган маҳсулот ишлаб чиқариш ҳажмларини оширишга, ишлаб чиқаришга кетадиган харажатларни камайтиришга ундайди. Эркин рақобат шароитида бу орқали нафақат тадбиркорларнинг мақсадига, балки ижтимоий эҳтиёжлар қондирилишига ҳам эришилади. Зарарларнинг ҳам ўз ўрни бор. Улар маблағларни йўналтиришда, ишлаб чиқаришни ташкил қилишда ва маҳсулотни сотишдаги хатоларни ёритиб беради.

Фойдага иқтисодий категория сифатида қараганда, у ҳақда абстракт ҳолда гапирилади. Лекин ёғ-мой ишлаб чиқариш корхоналарининг хўжалик ва молиявий фаолиятини режалаштиришда ҳамда баҳолашда, ёғ-мой ишлаб чиқариш корхонаихтиёрида қолган фойдани тақсимлашда фойданинг аниқ кўрсаткичлари ишлатилади. Фойда бу ёғ-мой ишлаб чиқариш корхоналарининг маҳсулот сотишдан олинган фойдаси (зарари) билан маҳсулот ишлаб чиқариш ва сотиш билан боғлиқ бўлмаган фойдалари (зарарлари) йиғиндисидир. Маҳсулот сотиш дейилганда, нафақат, натурал-моддий шаклга эга бўлган ишлаб чиқарилган товарларни сотиш, балки ишларни бажариш, хизматлар кўрсатиш ҳам тушунилади. Охирги молиявий натижа сифатида фойда ёғ-мой ишлаб чиқариш корхоналарининг барча хўжалик операцияларнинг бухгалтерия ҳисоби ва

баланс моддаларини баҳолаш асосида аниқланади. Фойда атамасининг ишлатилиши шу билан боғлиқки, ёғ-мой ишлаб чиқариш корхонашининг якуний молиявий натижаси унинг чорак, йил якуни бўйича тузиладиган балансида акс этади.

Иқтисодиёти модернизациялаш шароитида ҳар бир ёғ-мой ишлаб чиқариш корхона ўзининг ишлаб чиқариш тижорат фаолиятдан кўпроқ даромад олишдан манфаатдор. Аммо нафақат фойда, балки юқорида таъкидланганидек, зарар ҳам ёғ-мой ишлаб чиқариш корхонафаолиятининг молиявий натижаси бўлиши мумкин. Бундай ҳолат ёғ-мой ишлаб чиқариш корхонасамара бермайдиган ишлаб чиқариш усулларида фойдаланса ёки ишлаб чиқарилган маҳсулот истеъмолчилар талабини қондирмаса рўй бериши мумкин.

Фаолият юритишнинг ҳозирги тизим шароитида фойда кўрсаткичи ёғ-мой ишлаб чиқариш корхоналарининг асосий ва ахборот маблағларидан самарали фойдаланишни талаб ва эҳтиёжга қараб ишлаб чиқаришни мувофиқлаштириши, яъни ишлаб чиқарилаётган маҳсулот истеъмолчи талабига жавоб бера оладиган бўлиши, ишлаб чиқариш харидор учун хизмат қилиши лозим. Тўла хўжалик ҳисобининг муҳим тамойили, ёғ-мой ишлаб чиқариш корхоналарининг тўла мустақилликка эришуви ва харажатларни ўз маблағи ҳисобидан қоплашидир. Бу дегани ёғ-мой ишлаб чиқариш корхонамаҳсулот сотишдан олган маблағидан ўзининг ҳамма харажатларини қоплайди ва ундан ташқари фойда ҳам олади. Фойданинг бир қисми бюджетга солиқлар ҳамда бошқа тўловларни тўлаш учун сарфланади, қолгани эса ёғ-мой ишлаб чиқариш корхонаихтиёрида қолади ва фаолиятни илмий-техник, иқтисодий ва ижтимоий ривожлантиришнинг асосий манбаи бўлиб ҳисобланади. ёғ-мой ишлаб чиқариш корхона ихтиёрида қолган маблағни қандай мақсадларга сарфлашни ўзи мустақил равишда ҳал қилади.

Фойда, қўшилган қиймат солиғи ва акциз солиғи ҳам соф даромаднинг шакллари бўлиб ҳисобланади. Уларнинг ҳар бири ташкил

топиш механизми ва улар йуналишлари бўйича бир биридан фарқ қилади. Қўшилган қиймат солиғи ва акциз солиғи давлат бюджетига маҳсулот сотилганидан кейин ўтказилади, бу маблағ умумдавлат ҳамда умумхалқ мақсадлари учун сарфланади. Бу солиқлар давлат бюджетининг фойдаси бўлиб, товарларни сотувчи, маҳсулот ишлаб чиқарувчи, иш ва хизматлар кўрсатувчи фирма ва компаниялардан белгиланган фоиз ставкалар асосида ундирилади ва бюджетга ўтказилади. Бу давлат бюджети фойда қисмининг бир бўлагини ташкил қилади.

Фойда ёғ-мой ишлаб чиқариш корхоналарининг охириги молиявий натижаси ҳисобланади. У ёғ-мой ишлаб чиқариш корхона даромадининг бир қисмини ташкил қилади. Кўпгина одамлар фойда ва даромад тушунчаларини адаштиришади. Аслини олганда фойда бу даромаддан турли хил чегирмалари ва бошқа харажатлар айриб ташлангандан сўнг ёғ-мой ишлаб чиқариш корхона ихтиёрида қоладиган даромаднинг бир бўлаги. ёғ-мой ишлаб чиқариш корхонава ташкилотлар фойдани турли мақсадларда сарф қилишлари мумкин ва бу ёғ-мой ишлаб чиқариш корхонатаъсис ҳужжатлари, ёғ-мой ишлаб чиқариш корхонарахбари ёки акциядорлар йиғилиши қарорига биноан амалга оширилади.

Иқтисодиёти модернизациялаш шароитида фойда кўрсаткичини тўғри аниқлаш жуда муҳим аҳамиятга эга. Мазкур даромад ҳисобидан махсус мақсадларга мўлжалланган фондлар, резерв фонди ташкил этади, капитал қўйилмалар молиялаштирилади ва ижтимоий тадбирлар амалга оширилади.

Молиявий натижалар миқдорига жуда кўп омиллар таъсир этади. Масалан, инфляция, валютанинг ўзгариб туриши ва бошқалар. Ишлаб чиқариш ва муомала жараёнидаги юқорида санаб ўтилган омиллар таъсири ҳисобга олинган ҳолда молия натижалари аниқланиши лозим. Аниқланган молия натижалари ҳақиқатни тўғри, аниқ акс эттириши лозим. Шунинг учун ҳам ёғ-мой ишлаб чиқариш корхоналаридабухгалтерия ҳисобини тўғри юритиш ва олинган фойда миқдорини тўғри аниқлаш лозим. Фойда

миқдорини камайиши давлат бюджетига тўланиши лозим бўлган маблағ миқдорининг камайишига ва бу ўз навбатида бюджет ҳисобидан амалга ошириладиган харажатлар миқдорининг камайишига олиб келади. Зарарга ишлайдиган ёғ-мой ишлаб чиқариш корхоналари эса охир оқибатда «синади» - инқирозга юз тутади. Бошқача қилиб айтганда ўзининг бошқа иқтисодий субъектлар олдидаги қисқа ва узоқ муддатли мажбуриятларини қоплай олмайди. Чунки бозор иқтисодиёти шароитида, амалдаги қонунларга кўра яхши ишлайдиган ёғ-мой ишлаб чиқариш корхоналари фойдасини қайта тақсимлаш кўзда тутилмаган. Шунинг учун ҳам зарарга ишлайдиган ёғ-мой ишлаб чиқариш корхоналари ўз харажатларини ўзлари қоплашлари, бунинг учун уни қоплаш йўллари излаб топишлари керак.

Фаолият юритишнинг ҳозирги шароитида иқтисодий таҳлилни ташкил этишда муҳим ўзгаришлар, сезиларли ислохотлар олиб борилмоқда. Фаолият юритувчи субъектларнинг ўз хўжалик муомилаларини акс эттиришда ҳуқуқлари кенгайтирилди. Улар мустақил равишда ишлаб чиқариш заҳираларини баҳолаш усулларини, маҳсулот (иш хизматлар) таннархини ҳисоблаш усулларини танлайдилар, ҳисоб сиёсатини ишлаб чиқадиладар. Бошқача қилиб айтганда ҳозирги вақтда марказлаштирилган усулда фақат бухгалтерия ҳисобининг умумий қоидалари ўрнатилади, уларни аниқлаш ҳамда бажариш механизми эса ҳар бир ёғ-мой ишлаб чиқариш корхонава ташкилотда ўзининг фаолият юритиши шароитларидан келиб чиққан ҳолда мустақил белгилайди. Бозор иқтисодиёти шароитида иқтисодиёт ривожланишнинг асоси, ёғ-мой ишлаб чиқариш корхонафаолияти самарадорлиги кўрсаткичи, унинг яшовчанлиги манбаидир. Фойданинг ўсиши ёғ-мой ишлаб чиқариш корхоналарининг кенгайтирилган ишлаб чиқаришини шакллантириш, ижтимоий ва моддий эҳтиёжларини қондиришнинг молиявий асоси бўлиб хизмат қилади.

Бозор муносабатларининг ривожланиши фойданинг ёғ-мой ишлаб чиқариш корхонава давлатнинг иқтисодий эҳтиёжлари ҳаракатининг моддий асоси сифатидаги ўрнини оширмоқда. Умумдавлат

эҳтиёжларининг қондирилиши, солиқ тўловлари воситасида амалга оширилади. ёғ-мой ишлаб чиқариш корхонаиқтисодий эҳтиёжларининг амалга оширилишига асос бўлиб, ёғ-мой ишлаб чиқариш корхонаиқтиёрида қолувчи фойда ҳисобланади ва унинг ишлаб чиқариш ва ижтимоий ривожланишининг асосий манбаидир. Шу сабабли молиявий натижаларнинг шаклланиши ва фойданинг ишлатилиши бўйича хўжалик муомилаларини текширишнинг асосий мақсади фойда (зарар)ни аниқлашнинг тўғрилигини ҳамда бюджетга тўловларни ўтказиш бўйича ҳисоблашишларнинг тўғрилигига амал қилинаётганлигини аниқлаш ҳисобланади.

Ҳозирги шароитда ёғ-мой ишлаб чиқариш корхона ташкилот ва муассасалар фаолиятининг молиявий натижасини тавсифлайдиган кўрсаткич бу – ялпи (баланс) фойда ёки зарардир. Бу кўрсаткич кўпгина таҳлилий ишларда кўп ишлатилади.

Бизнес режасиз, амалга оширилаётган ишлардан хабардор бўлиб туриши керак бўлган акциядорлар, ишбилармон ҳамкорлар жамоасини ташкил қилиш, уларсиз иш юритиш қийин бўлган маҳаллий ва чет эл акциядор (инвестор) ларни жалб қилиш, давлат ва тижорат банкларидан кредит олиш мумкин эмас.

Жамоани ҳамда фойдали бизнесни ташкил этиш, инвесторларни жалб қилиш учун ҳар бир фаолият юритувчи субъект ўз фаолиятига таъсир этган ва келажакда таъсир этиши мумкин бўлган омиллар аниқланади. Рационал равишда тузилган бизнес режа ёғ-мой ишлаб чиқариш корхоналарининг яхши фойда олишига таъсир кўрсатади.

2. Молиявий натижалар ҳисобининг мақсади ҳамда вазифалари

Хўжалик юретишнинг ҳозирги тизими шароитида фойда кўрсаткичи корхонанинг асосий ва айланма маблағларидан самарали фойдаланишни талаб ҳамда эҳтиёжга қараб ишлаб чиқаришни мувофиқлаштириши, яъни ишлаб чиқарилаётган маҳсулот истеъмолчи талабига жавоб бера оладиган бўлиши, ишлаб чиқариш харидор учун хизмат қилиши лозим. Тўла хўжалик ҳисобининг муҳим тамойили корхонанинг тўла мустақилликка эришуви ва харажатларни ўз маблағи ҳисобидан тўлиқ қоплашдир. Бу дегани, корхона маҳсулот сотишдан олган маблағидан ўзининг ҳамма харажатларини қоплайди ва ундан ташқари фойда ҳам олади. Фойданинг бир қисми бюджетга солиқлар ҳамда бошқа тўловларни тўлаш учун сарфланади, қолгани эса корхона ихтиёрида қолади ва фаолиятни илмий-техник, иқтисодий ва ижтимоий ривожлантиришнинг асосий манбаи бўлиб ҳисобланади. Корхона ихтиёрида қолган маблағни қандай мақсадларга сарфлашни унинг ўзи мустақил равишда хал қилади.

Корхона томонидан олинган фойданинг таркибини аниқлаш мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Чунки қайси фаолият туридан корхона фойда олаётганини ва қайси фаолият туридан зарар кўраётганлигини билиш корхонанинг молиявий-иқтисодий барқарорлигига ҳам ўзининг таъсирини ўтказди.

Фойданинг қуйидаги турлари бор:

- 1) Маҳсулот сотишдан олинган ялпи фойда;
- 2) Асосий фаолиятдан олинган бошқа фойда(операцион фойда);
- 3) Молиявий фаолиятдан олинган фойда;
- 4) Фавқулудда олинган фойда.

Хўжалик юритувчи субъект фаолиятининг молиявий натижалари фойданинг қуйидаги кўрсаткичлари билан таснифланади²:

- маҳсулотни сотишдан олинган ялпи фойда:

² Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 5 февралдаги 54-сонли қарорига илова “Маҳсулот(иш,хизмат)ларни ишлаб чиқариш ва сотиш харажатларининг таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида” ги Низом.

$ЯФ = ССТ - ИТ$

бунда, ЯФ – ялпи фойда;

ССТ – сотишдан олинган соф тушум;

ИТ – сотилган маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннари.

- асосий фаолиятдан кўрилган фойда:

$АФФ = ЯФ - ДХ + БД - БЗ$

бунда, АФФ – асосий фаолиятдан олинган фойда;

ДХ – давр харажатлари;

БД – асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадлар;

БЗ – асосий фаолиятдан кўрилган бошқа зарарлар.

- умумхўжалик фаолиятдан олинган фойда:

$УФ = АФФ - МД - МЗ$

бунда, УФ – умумхўжалик фаолиятдан олинган фойда;

МД – молиявий фаолиятдан олинган даромадлар;

МЗ – молиявий фаолиятдан кўрилган зарар.

- солиқ тўлагунга қадар олинган фойда:

$СТФ = УФ + ФП - ФЗ$

бунда, СТФ – солиқ тўлагунга қадар олинган фойда;

ФП – фавқулодда вазиятлардан олинган фойда;

ФЗ – фавқулодда вазиятлардан кўрилган зарар.

- соф фойда:

$СФ = СТФ - ДС - БС$

бунда, СФ – соф фойда;

ДС – даромад(фойда)дан тўланадиган солиқ;

БС – бошқа солиқлар ва тўловлар.

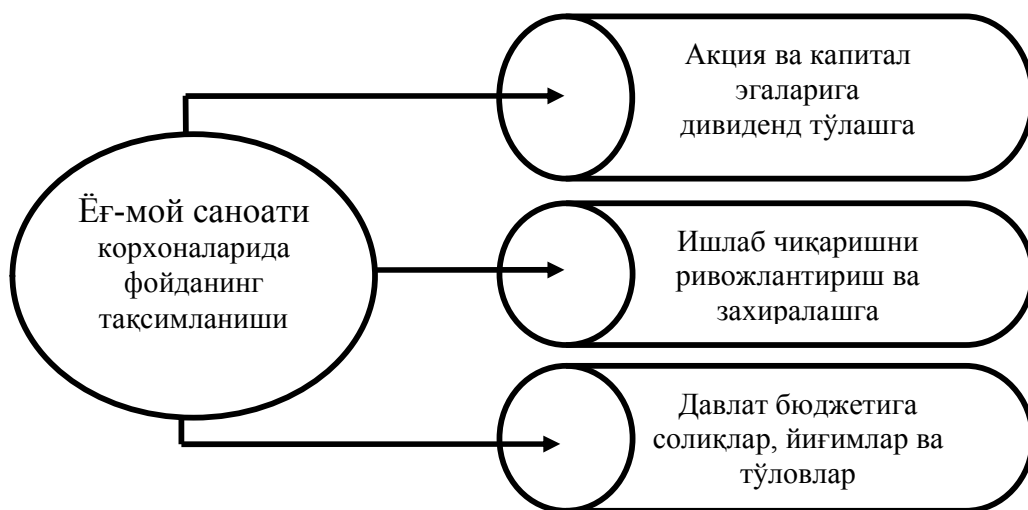
Молиявий натижаларни бухгалтерияда ҳисобга олишнинг асосий вазифалари қуйидагилардир:

- молиявий натижаларнинг шаклланиши тўғри эканлигини ўрганиш;
- олинган фойда микдорини ҳар ойда ҳамда йил бошидан ўз вақтида ва тўғри ҳисоб-китоб қилиш;

- молиявий натижалар билан боғлиқ операцияларни ва уларнинг тақсимланишини бухгалтерия ҳисоби счётларида ва тегишли регистрларда тўғри акс эттириш.

Фойданинг тақсимланиши деганда, унинг истеъмол ва жамғаришга йўналтирилиши, жорий давр фойдасининг солиқлар тўлови, ишлаб чиқаришни ривожлантириш ва захиралашга ҳамда капитал эгалари ўртасидаги шартлар, келишувларга биноан тақсимланиши тушунилади.

Ёғ-мой ишлаб чиқариш корхоналарида фойданинг тақсимланишини қуйидаги чизма мисолида кўришимиз мумкин.

1-чизма. Ёғ-мой ишлаб чиқариш корхоналари фойдасининг тақсимланиши³.

Фойда қуйидагича тақсимланади:

- солиқ қонунчилигига мувофиқ давлат бюджетига солиқлар, йиғимлар ва тўловлар;
- ишлаб чиқаришни ривожлантириш ва захиралашга;
- акция ва капитал эгаларига дивидендлар тўлашга.

Корхона ўзининг ҳисоб фойдасидан, аввало, давлат олдида ҳисоб беради ва ўзининг ихтиёрида ҳамда тасарруфида бўлган фойда суммасини аниқлайди. Фойдадан олинган солиқлар қатъи ставкаларда ва фоизларда

³ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилди

ундирилади. Ҳисоб фойдасининг қолган қисми корхона соф фойдаси сифатида унинг эркин белгиловига (акционерлар умумий йиғилишининг қарори ва ички низомига) мувофиқ тақсимланади.

Соф фойдадан ишлаб чиқаришни ривожлантириш ва кенгайтиришга оид сарфлар акционерларнинг умумий йиғилишида ҳисоб бериш ҳамда уларнинг розилигини олиш асосида белгиланади.

Соф фойданинг қолган қисми чиқарилган акцияларнинг турига қараб ва уларнинг имтиёзли шартлари асосида тақсимланади. Дастлаб имтиёзли акция эгаларига олдиндан кафолатланган фоизларда тўловлар ҳисобига олинади, сўнгра оддий акция эгаларига дивиденд фоизлари ва суммалари эълон қилинади. Фойданинг тақсимланмаган қисми корхона учун тақсимланмаган фойда сифатида, агар корхона ночор аҳволда бўлса, қопланмаган зарар сифатида кейинги ҳисобот йилига ўтказилади.

Молиявий натижалар корхона, ташкилотнинг энг охириги якунловчи босқичи бўлиб, муҳим аҳамиятга эга. Молиявий натижаларига қараб биз ҳар қандай корхона ва ташкилотга атрофлича баҳо бера оламиз ва уларнинг фаолиятини таҳлил қилиш имкониятига эга бўла оламиз. Шунинг учун ҳам молиявий натижаларнинг ҳисобини тўғри йўлга қўйиш зарур ҳисобланади.

Молиявий натижалар ва фойдадан фойдаланишнинг аудитидан мақсад ҳисобда ва ҳисоботда корхона фойда ва зарарлари ишончли акс этилганлиги, соф фойда қонуний тақсимланганлиги ва фойдаланганлигини аниқлашдир.

Қоидага кўра, фойда (даромад) корхоналар томонидан қуйидаги мақсадлар учун ишлатилади: фойда (даромад) солиғини тўлаш; бошқарувнинг тегишли қарорига мувофиқ устав капиталига қўшиладиган, ўтган йилги фойда ҳисобидан устав капиталини кўпайтириш; дивидендлар тўлаш.

Молиявий натижаларни аудит қилишнинг вазифалари юқоридаги фойданинг ишлатилишини аудит қилишдан келиб чиқади.

Молиявий натижаларни аудит қилишнинг вазифалари қуйидагилар ҳисобланади:

- Ҳар бир счётнинг тўғри очилганлигини текшириш;
- Ҳисоб ёзувларининг, проводкаларнинг тўғрилигини текшириш;
- Бошланғич ҳисоб хужжатларининг тўғри ва ўз вақтида юритилишини назорат қилиш;
- 9000, 9100, 9200, 9300, 9400, 9500, 9600, 9700, 9800, ва 9900 счётларнинг тўғри ёпилганлигини, проводкаларини текшириш;
- Молиявий натижаларнинг тўғри шаклланганлигини текшириш;
- Фойда(даромад) солиғининг тўғри ҳисобланиши ва тўланишини назорат қилиш;
- 8710 – “Тақсимланмаган фойда(қопланмаган зарар)” счётидаги фойда(зарар)нинг тўғри ишлатилишини, қайси мақсадларда ишлатилганлигини, фойданинг суъистемол қилинмаётганлигини ва ҳоказоларни текшириш.

Корхона фаолияти бўйича молиявий натижаларнинг аудиторлик текшируви жараёнида қуйидаги хужжатлардан фойдаланилади:

- Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2003 йил 15 октябрдаги 444-сонли қарори билан тасдиқланган “Маҳсулот(иш,хизмат)ларни ишлаб чиқариш ва сотиш бўйича харажатлар таркиби ҳамда молиявий натижаларни шакллантириш тартиби тўғрисида” ги Низом;

- Ўзбекистон Республикаси Молия Вазирлиги ва Давлат Солиқ Қўмитасининг 2002 йил 14 январдаги 15, 2002-12-сонли “Ҳуқуқий шахсларнинг даромади(фойда) бўйича солиқларни ҳисоблаш ва бюджетга тўлаш тартиби тўғрисида” ги йўриқнома;

- Ўзбекистон Республикаси “Аудиторлик фаолияти тўғрисида” ги Қонун;

- Ўзбекистон Республикаси Аудиторлик Фаолияти Миллий

Стандартлари;

• Ўзбекистон Республикаси Бухгалтерия Ҳисоби Миллий
Стандартлари;

• Бошқа қонунчиликка оид ва меъёрий ҳужжатлар ҳамда корхонанинг
ҳисоб сиёсати.

Молиявий натижаларни шакллантириш ва фойдадан фойдаланиш
бўйича операцияларни текшириш учун маълумот манбалари бўлиб
қуйидагилар ҳисобланади:

• таъсис ҳужжатлари, таъсисчилар мажлиси баённомалари,
буйруқлар, фармойишлар;

• дастлабки ҳужжатлар(кирим ва чиқим ордерлари, тўлов
қайдномалари, чипталар ва бошқалар) илова қилинган кассир ҳисоботлари;

• дастлабки ҳужжатлар(ҳисобварақлар, тўлов топшириқномалари,
авизо ва бошқалар) илова қилинган сўмдаги ва валютадаги ҳисобварақлари
бўйича банк кўчирмалари;

• сотиш, фойда ва зарарлар, солиқлар ва йиғимларни тўлаш учун
фойдадан фойдаланиш ҳисобварақлари бўйича ҳисоб регистрлари
(қайдномалар, журнал-ордерлар, машинограммалар);

• Бош китоб, молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот;

• алоҳида солиқлар бўйича ҳисоб-китоблар ва бошқалар
ҳисобланади.

Юқорида белгиланган вазифаларга тўлиқ амал қилиш молиявий
натижалар ҳисоби ва аудитининг тўғри ташкил қилинишида муҳим
аҳамият касб этади.

3. Молиявий натижаларининг ҳисобини ташкил қилиш

Иқтисодийни модернизациялаш шароитида молиявий натижаларини ҳисобга олиш корхона фаолиятида марказий ўринни эгаллайди.

9000 – “Асосий фаолиятдан олинган даромадларни ҳисобга оладиган счётлар”;

9100 – “Сотилган маҳсулот таннархини ҳисобга оладиган счётлар”;

9200 – “Асосий воситалар ва бошқа активларнинг ҳисобдан чиқиб кетишини ҳисобга олувчи счётлар”;

9300 – “Асосий фаолиятдан олинган бошқа даромадларни ҳисобга оладиган счётлар”;

9400 – “Давр харажатларини ҳисобга оладиган счётлар”;

9500 – “Молиявий фаолиятдан олинган даромадларни ҳисобга оладиган счётлар”;

9600 – “Молиявий фаолият бўйича харажатларни ҳисобга оладиган счётлар”;

9700 – “Фавқулодда фойда(зарар)ларни ҳисобга оладиган счётлар”;

9800 – “Солиқлар ва тўловларни тўлаш учун фойданинг ишлатилишини ҳисобга оладиган счётлар”;

9900 – “Якуний молиявий натижани ҳисобга оладиган счётлар”.

Маҳсулот, иш ва хизматлар сотишдан олинган ялпи фойда(зарар) ҳисобот даври охирида сотишдан тушган соф тушум билан сотилган маҳсулот, иш ва хизматларнинг ҳақиқий таннархи орасидаги фарқи микдорида аниқланади ва қуйидаги счётларда акс эттирилади:

9010 – “Тайёр маҳсулотларни сотишдан олинган даромадлар”;

9020 – “Товарларни сотишдан олинган даромадлар”;

9030 – “Бажарилган ишлар ва кўрсатилган хизматлардан олинган даромадлар”;

9040 – “Сотилган товарларни қайтарилиши”;

9050 – “Харидор ва буюртмачиларга берилган чегирмалар”.

Юқорида келтирилган счётларда қуйидагиларни сотишдан тушган

соф тушумда акс эттирилади:

- корхоналарда ишлаб чиқарилган тайёр маҳсулот ва ўзида ишлаб чиқарилган ярим тайёр маҳсулот;

- саноат тусидаги ишлар ва хизматлар;
- саноат тусига эга бўлмаган ишлар ва хизматлар;
- бутлаш учун сотиб олинган буюмлар;
- савдо, таъминот корхоналарининг товарлари;

- транспорт ташкилотларининг юк ва одамлар ташиш бўйича хизматлар;

- енгил автомашиналарни ижарага бериш ва автомашиналарни ҳайдаб олиб бериш хизматлари; алоқа корхоналари хизматлари ва ҳоказо. Сотилган тайёр маҳсулот, товарлар, бажарилган ишлар ва кўрсатилган хизматлар таннархи тўғрисидаги ахборотлар қуйидаги счётларда акс эттирилади:

9110 – “Сотилган маҳсулот таннархи”;

9120 – “Сотилган товарлар таннархи”;

9130 – “Сотилган ишлар ва хизматлар таннархи”.

Саноат корхоналарида буюртмачиларга жўнатилган маҳсулот(иш,хизмат)лар учун ҳисоблашиш хужжатларини тақдим этилишига қараб жўнатилган маҳсулот(иш,хизмат)ларнинг ҳақиқий(агар ҳақиқий таннархи аниқланмаган бўлса - режа) таннархига 2010 – “Асосий ишлаб чиқариш” ёки 2810 – “Омбордаги тайёр маҳсулот” счёти кредитланиб, 9110 – “Сотилган тайёр маҳсулотлар таннархи” ёки 9130 – “Сотилган ишлар ва хизматлар таннархи” счёти дебетланади.

Корхоналарда маҳсулот(иш,хизмат)лар сотишдан олинган ялпи фойдадан ташкари асосий фаолиятдан олинадиган бошқа даромадлар ҳам бўлиши мумкин. Бундай даромадлар келиб тушиш манбаларига қараб қуйидаги счётларда ҳисобга олинади:

9310 – “Асосий воситаларнинг сотилиши ва турли чиқимидан

олинадиган даромадлар”;

9320 – “Бошқа активларнинг сотилиши ва турли чиқимидан олинган даромадлар”;

9330 – “Ундирилган боқиманда, жарима ва бурчсизликлар”;

9340 – “Ўтган йил фойдаси”;

9350 – “Оператив ижарадан олинган даромад”;

9360 – “Кредиторлик ва депонентлик қарзларни ҳисобдан чиқаришдан тушган даромад”;

9370 – “Хизмат кўрсатувчи хўжаликлар даромадлари”;

9380 – “Қайтарилмайдиган молиявий ёрдам”;

9390 – “Бошқа операцион даромадлар”.

Асосий фаолиятдан олинадиган бошқа даромадларнинг шаклланиши 2–сонли “Асосий хўжалик фаолиятдан олинадиган даромадлар”

Миллий Бухгалтерия Ҳисоби Андозаси билан тартибга солинади.

Маҳсулот ишлаб чиқариш ва сотиш ҳажмига боғлиқ бўлмаган ва аксинча, вақт билан, хўжалик фаолиятининг давомийлиги билан боғлиқ бўлган харажатлар давр харажатлари деб юритилади.

Счётлар режасига биноан давр харажатлари қуйидаги счётларда акс эттирилади:

9410 – “Сотиш харажатлари”;

9420 – “Маъмурий харажатлар”;

9430 – “Бошқа операцион харажатлар”;

9440 – “Келгусида солиққа тортиладиган базадан чегириладиган ҳисобот даври харажатлари”.

Молиявий фаолият буйича даромадлар ҳисоби “Асосий хўжалик фаолиятдан олинадиган даромадлар” номли 2-сон БҲМС, “Ижара ҳисоби” номли 6-сон БҲМС, “Молиявий инвестициялар ҳисоби” номли 12-сонли БҲМА лар билан тартибга солинади.

Молиявий фаолият бўйича олинадиган даромадлар учун қуйидаги счётлар очилиши мумкин:

- 9510 – “Роялтидан олинган даромадлар”;
- 9520 – “Дивидендлар кўринишидаги даромадлар”;
- 9530 – “Фоиз кўринишидаги даромадлар”;
- 9540 – “Курс фарқларидан олинган даромадлар”;
- 9550 – “Молияланадиган ижарадан олинадиган даромадлар”;
- 9560 – “Қимматли қоғозларни қайта баҳолашдан даромадлар”;
- 9590 – “Молиявий фаолият бўйича бошқа даромадлар”.

Молиявий фаолият бўйича харажатларга қуйидагилар киради:

- Ўзбекистон Республикаси Марказий Банки томонидан белгиланган ҳисоб ставкалари даражасида ва улардан ортиқча олинган қисқа муддатли ҳамда узоқ муддатли кредитлар бўйича, шу жумладан, тўлов муддати ўтган ва узайтирилган ссудалар бўйича тўловлар;
- Мулкни узоқ муддатли ижарага олиш бўйича фоизларни тўлаш харажатлари;
- Чет эл валютаси билан муомалалар бўйича салбий курс фарқлари;
- Сарфланган(қимматли қоғозларга, шўъба корхоналарга ва ҳоказоларга) маблағларни қайта баҳолашдан кўрилган зарарлар;
- Ўз қимматли қоғозларини чиқариш ва тарқатиш билан боғлиқ харажатлар;
- Молиявий фаолият бўйича бошқа харажатлар, шунингдек, салбий дисконт.

Молиявий фаолият бўйича харажатларни ҳисобда акс эттириш учун қуйидаги счётлар очилган:

- 9610 – “Фоиз кўринишидаги харажатлар”;
- 9620 – “Курс фарқларидан зарарлар”;
- 9630 – “Қимматли қоғозларни чиқариш ва тарқатиш бўйича харажатлар”;
- 9690 – “Молиявий фаолият бўйича бошқа харажатлар”.

Фавқулудда фойда – бу кўзда тутилмаган, тасодифий тусга эга бўлган, ходиса ёки хўжалик юритувчи субъектнинг одатдаги фаолият доирасидан четга чиқадиган тусдаги муомалалар натижасида пайдо бўладиган ва олиними кутилмаган фойдадир.

Фавқулудда зарар – бу хўжалик юритувчи субъектнинг одатдаги фаолиятидан четга чиқувчи ходисалар ёки муомалалар натижасида вужудга келадиган ва рўй берадиган кутилмаган одатдан ташқари харажатлардир.

У ёки бу модданинг фавқулудда фойда ва зарарлар сифатида акс эттирилиши учун у куйидаги мезонларга жавоб бериши керак:

- корхонанинг одатдаги хўжалик фаолиятига хос эмаслик;
- бир неча йил мобайнида такрорланмаслиги керак;
- бошқарув ходими томонидан қабул қилинадиган қарорларга боғлиқ эмаслик.

Фавқулудда фойда ва зарарлар куйидаги счётларда акс эттирилади:

9710 – “Фавқулудда фойда”;

9720 – “Фавқулудда зарар”.

Якуний молиявий натижа ҳисобот даврида корхона бухгалтерия ҳисобида ҳисобга олинган ҳамма операциялар асосида аниқланади. Корхона балансида кўрсатиладиган молиявий натижа, яъни соф фойда 3 қисмдан иборат бўлади:

1. Асосий маҳсулот, иш ва хизматлар реализациясидан олиннадиган молиявий натижа (9010 – “Тайёр маҳсулотни сотишдан олиннадиган даромад” счёти маълумотлари асосида аниқланади);

2. Асосий воситалар ва бошқа активлар(материал бойликлар, қимматли қоғозлар, номатериал активлар ва бошқа молия кўйилмалари) реализациясидан олиннадиган натижа (9310 – “Асосий воситаларнинг реализацияси ва бошқа кўринишдаги ҳисобдан чиқаришлар” ва 9320 – “Бошқа активлар реализациясидан ва бошқа ҳисобдан чиқаришлардан олинган фойда” счётлари маълумотлари асосида аниқланади);

3. Реализация билан боғлиқ бўлмаган операциялардан олинадиган молиявий натижа(реализация билан боғлиқ бўлмаган даромад ва нобудгарчиликлар тўғридан-тўғри “Молиявий натижалар” счётида аниқланади).

Ишлаб чиқариш корхоналари ялпи (баланс) фойдаси таркибида асосий ўринни маҳсулот(иш, хизмат)лар реализациясидан олинадиган фойда ташкил қилади. Бу фойда 3 гуруҳ омиллар таъсирида таркиб топади:

1. Сотилган маҳсулотнинг ҳажми ва тури (ассортименти);

2. Маҳсулотни ишлаб чиқариш ва сотиш билан боғлиқ харажатлар даражаси;

3. Сотилган маҳсулотнинг баҳо даражаси.

Реализация билан боғлиқ бўлмаган даромад, харажат ва нобудгарчиликларга қуйидагилар киради:

- Хамкорликдаги корхоналарда даромаддан олинадиган улуш, мулкни ижарага берганлиги учун олинадиган даромад;

- Корхонага қарашли акция, облигация ва бошқа қимматли қоғозлар учун олинадиган дивиденд;

- Валюта курсининг ижобий ёки салбий фарқлари(валюта счётлари ва чет эл валюта операциялари буйича);

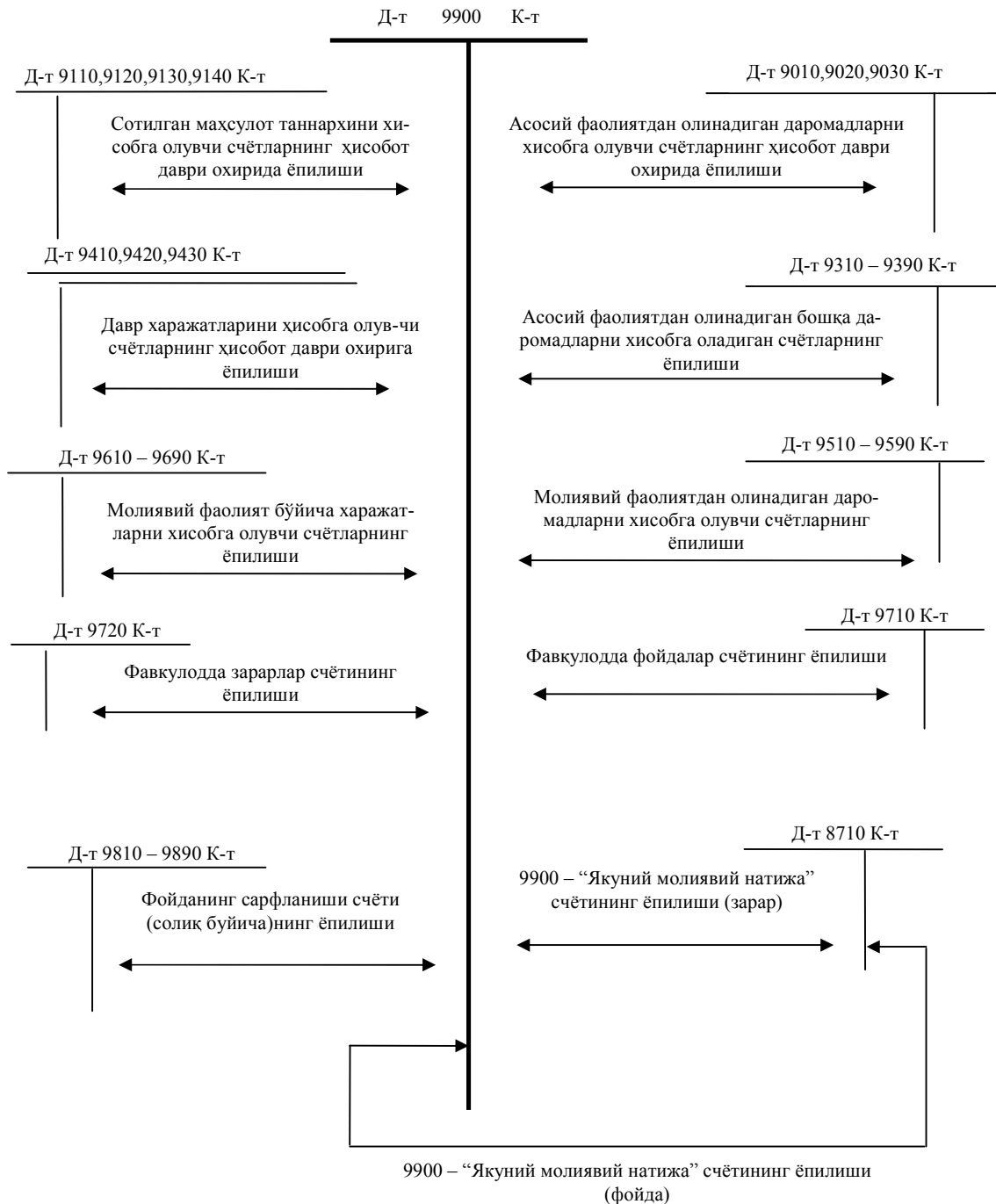
- Корхона балансида ҳисобда бўлган уй-жой коммунал хўжалигидан фойдаланишдан олинадиган даромад (4110 – “Алоҳида бўлинмалардан олинадиган счётлар” счёти маълумотлари асосида аниқланади);

- Иқтисодий санкциялар кўринишида олинадиган ва тўланадиган суммалар (шартнома шартларини бажармаганлиги учун жарима ва пенялар);

- Тугатилган ишлаб чиқариш буюртмалари бўйича харажатлар.

Якуний молиявий натижа бухгалтерия ҳисобида 9900 – “Якуний молиявий натижа” счётида ҳисобга олиб борилади. Ушбу сёт транзит бўлиб, актив-пассив сёт характерга эга. Сётнинг дебетида зарарлар,

кредитида эса фойда акс эттирилади. Ушбу счётнинг дебет ва кредит оборотларининг фарқи корхонанинг ҳисобот йилидаги молиявий натижасини, яъни солиқ тўлангунга қадар бўлган фойдасини акс эттиради.

2-чизма. 9900 – “Якуний молиявий натижа” счёти билан боғлиқ бўлган барча счётлар корреспонденцияси.

Ҳисобот йилининг охирида 9810 – “Даромад(фойда) солиғи бўйича

харажатлар”, 9820 – “Бошқа солиқ ва йиғимлар бўйича харажатлар” счётида фойда(даромад)дан ҳисобланган умумий сумма акс эттирилади. Ҳисобот даврида ҳисобланган солиқлар ва йиғимлар суммаси қуйидаги проводка орқали чегириб ташланади:

Д-т 9900 – “Якуний молиявий натижа”

К-т 9810, 9820.

9900 – “Якуний молиявий натижа” счёти билан боғлиқ бўлган барча счётлар корреспонденцияси қуйидаги чизма кўринишида келтирилган⁴.

9900 – “Якуний молиявий натижа” счётида қолган сумма корхонанинг ҳисобот йилида олган соф фойда(зарар)сини англатади ва ушбу сумма қуйидаги проводка орқали 8710 – “Ҳисобот даврининг тақсимланмаган фойдаси(қопланмаган зарари)” счётига ўтказилади:

Соф фойда суммасига:

Д-т 9900 – “Якуний молиявий натижа”

К-т 8710 – “Ҳисобот даврининг тақсимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари)”

Зарар суммасига:

Д-т 8710 - “Ҳисобот даврининг тақсимланмаган фойдаси (қопланмаган зарари)”

К-т 9900 - “Якуний молиявий натижа”

Молиявий ҳисобот корхона фаолияти тўғрисидаги ахборотнинг асосий манбаи бўлиб ҳисобланади. Корхонанинг ички ишлаб чиқариш бухгалтерия ҳисоби билан танишиш имкониятига эга бўлмаган акционерлар ва бошқа инвесторларга ўхшаган бир қанча ташқи фойдаланувчилар учун молиявий ҳисобот ахборот олишнинг ягона манбаидир. Ҳисоботнинг асосий шакллари бўлиб, корхонанинг баланси ва молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботи ҳисобланади.

Харажатлар таркиби тўғрисидаги Низом молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот билан узвий боғланган бўлиб, молиявий натижалар

⁴ М.Умарова, Ў. Эшбоев, К. Ахмаджонов “Бухгалтерия ҳисоби” – Т.: 2010 йил

тўғрисидаги олдинги ҳисоботнинг моҳияти ва тузилишини жиддий ўзгаришига олиб келди. Молиявий натижалар тўғрисидаги янги ҳисобот шаклини олдингисига қараганда ўзгаришини қуйидагилар тақозо этади:

- бозор иқтисодиёти шароитида молиявий ҳисоботдан янги фойдаланувчилар, даставвал акционерлар, шунингдек, бошқа инвесторларнинг вужудга келиши;

- корхона менежерларининг янги ахборотларга бўлган талабларини вужудга келиши;

- молия бозорларининг асосий талаблари ва хўжаликни бошқариш эҳтиёжларига жавоб берадиган фойда тўғрисидаги ҳисобот тузилмасини ишлаб чиқиш зарурияти ва шу кабилар.

Молиявий натижалар тўғрисидаги янги ҳисобот шаклини амалга тадбиқ этиш билан боғлиқ бўлган ўзгаришлар қуйидагилардан иборат:

- бундан буёққа сотилган маҳсулот таннархига фақат мазкур ҳисобот даврида сотилган маҳсулотга тегишли ишлаб чиқариш тоифасидаги харажатлар қўшилади. Қолган харажатлар операцион харажат моддалари бўйича давр харажатларига қўшилади;

- илгари корхона тасарруфида қолган фойда ҳисобидан қопланадиган моддалар ҳозир харажат моддалари ҳисобланади, лекин корхонанинг солиққа тортиладиган базасидан чегирилмайди.

Харажатлар таркиби тўғрисидаги Низом молиявий ҳисоботлар кўрсаткичлари билан маҳкам боғланган бўлиб, унинг ички ва ташқи фойдаланувчилар учун фойдалилигига бевосита таъсир қилади.

Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисоботдан ички фойдаланувчи корхона менежерларининг талаблари бир-бирига боғлиқ икки асосий гуруҳ омиллари билан белгиланади: бошқарув қарорлари самарадорлигини ошириш вазифалари ва ташқи фойдаланувчилар талаблари.

Ташқи фойдаланувчиларни асосан маҳсулот(иш,хизмат)лар сотиш самарадорлиги, активларнинг самарадорлиги, хусусий капиталнинг самарадорлиги ва бир акциянинг самарадорлиги қизиқтиради.

Шунингдек умумий кўрсаткичлар ичида давр харажатларининг салмоғи ҳам муҳим аҳамиятга эга. Бу кўрсаткичлар ташқи фойдаланувчиларга корхонани молия бозорида рақобатбардошлилик ва унинг молия-хўжалик сиёсатини рационал олиб бораётганлигини баҳолаш имкониятини беради.

Молиявий ҳисоботни юқорида айтиб ўтилган ва бошқа кўрсаткичлар ташқи инвесторлар учун қандай аҳамиятга эга эканлигини тушунган корхона менежерлари бошқарув қарорларини қабул қилишда бу кўрсаткичларни юқори даражада ушлаб ташқи инвесторлар ва бошқа қизиқувчи(харидорлар ва мол юборувчи) томонлар учун ўз корхонасининг кўркам қиёфасини сақлаб қолишга ҳаракат қилади.

Ички бошқарув қарорларини қабул қилишда менежерлар даромад ва харажатларнинг аниқ таснифини билиши ва бу ахборотларни таҳлил қилиш учун уларни қулай шаклда тезкор олиш керак.

Даромад ва харажатларнинг аниқ таснифи шунинг учун зарурки:

Биринчидан: давр ичида даромаднинг асосий қисми қайси манбадан олинганлигини аниқлаш учун;

Иккинчидан: маҳсулотнинг ишлаб чиқариш таннархини давр харажатларидан ажратиб олиш учун;

Учинчидан: доимий ва ўзгарувчан харажатларни ажратиб олиш учун.

Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот 3 – Бухгалтерия Ҳисоби Миллий Андазаси “Молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот” га биноан жорий бухгалтерия маълумотлари бўйича тузилади.

4. Тақсимланмаган фойдани ҳисобга олиш ва уни тақсимлаш тартиби

Мамлакатимизда бозор муносабатларининг ривожланиши туфайли ўтказилган ислохотлар иқтисодиётда туб бурилишларни вужудга келтирди. Мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш жараёнларининг натижаси ўларок, нодавлат секторининг ривожланиши, Ўзбекистоннинг дунё бозорида хорижий давлатлар билан савдо-иқтисодий алоқалари яхши йўлга қўйилишига замин яратди, мамлакат иқтисодиётининг барча тармоқларида мулкчилик шакллари ривожланишига муносиб ҳисса қўшди. Ушбу ўзгаришлар хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг асосий йуналишларини эркин танлаш имкониятини яратиб, барча соҳалардаги сингари ҳисоб тизимида ҳам янги талабларни келтириб чиқарди. Бу ўз навбатида, замонавий ҳисоб тизимини янада ривожлантириш ва халқаро стандартлар талаблари даражасида такомиллаштириш талаб этади.

Миллий иқтисодиётимизда бозор муносабатлари ривожланишининг илк босқичи ҳисобланган ёғ-мой ишлаб чиқариш корхоналари ва қўшма корхоналар ҳамда улар фаолиятида қимматли қоғозлар, лизинг жараёнлари, шунингдек, бошқа ҳисоб объектларининг пайдо бўлганига хали кўп вақт бўлгани йўқ. Кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантириш ва уни рағбатлантириш юзасидан қабул қилинган қарорлар уларнинг айни кундаги мавқеини таъминлашда асосий мезон бўлди. Лекин, мулкчиликнинг янги шакли ҳисобланган қўшма корхоналар ва лизинг компаниялари фаолияти билан боғлиқ муаммолар ҳам йўқ эмас. Хусусан, иқтисодиётни ривожлантиришнинг асосий мезони ҳисобланган хорижий инвестицияларни иқтисодиёт тармоқларига жалб қилиш, мамлакатда иқтисодий ривожланган давлатлар тажрибасини қўллаш ва ҳисоб тизимини зарур маълумотлар билан таъминлаш даражасини такомиллаштириш каби вазифалар ҳисоб тизими олдида турган асосий вазифалардандир.

Бугунги кунда мамлакатимизда амал қилиб келинаётган ҳисоб

тизимини бухгалтерия ҳисобининг халқаро ва миллий стандартлар талаблари даражасида ташкил қилиш жараёни жадал суръатларда амалга оширилмоқда. Зеро, мамлакатимизнинг жаҳон ҳамжамиятида ўзининг муносиб ўрнини топишига кўмаклашувчи асосий шартлардан бири ҳам бухгалтерия ҳисобини юритишнинг халқаро тамойилларига мос келадиган миллий ҳисоб тизимига амал қилишдир.

Ташқи иқтисодий алоқаларнинг ривожланиши ва иқтисодиётимизга хорижий сармояларни киритиш – салохиятли ҳамкорларга ишончли қарорлар қабул қилиши учун тўлиқ маълумотлар етказиб бериш заруриятини туғдиради. Энг муҳими, мамлакатимиз корхоналари молиявий фаолияти тўғрисидаги маълумотларни (реал ва истиқболли бизнес-режа) сармоядорларга энг қулай усулларда ҳавола этишдир. Қолаверса, халқаро ҳисоб тизимининг кўпгина тамойиллари ва концептуал асослари давлатимиз ҳисоб тизимини ривожлантиришда муҳим услубий аҳамиятга эга.

Мамлакатимиз иқтисодиётида мулкчилик шаклларини ривожлантиришда, шунингдек, мавжуд корхоналар молиявий барқарорлигини таъминлаш ва уларнинг келгусидаги ривожланиш истиқболларини белгилашда хўжалик фаолиятининг молиявий натижалари, яъни соф фойданинг аҳамияти каттадир. Хўжалик юритувчи субъектлар фаолиятининг жорий йил якунида шаклланган молиявий натижасида, аниқроғи, бюджетга фойда солиғи тўлангандан сўнг ўз ихтиёрида қолган соф фойдаси келгуси йилда тақсимланади. Ҳисобот йилининг соф фойдаси йил якунида аниқланади ва уни бухгалтерия балансида акс эттириш учун 8710 – “Ҳисобот даврининг тақсимланмаган фойдаси(зарари)” счётига ўтказилади. Бу жараён қуйидаги бухгалтерия ёзувлари билан хужжатлаштирилади:

Д-т 9910 – “Якуний молиявий натижа”

К-т 8710 – “Ҳисобот даврининг тақсимланмаган фойдаси(зарари)”

Корхона соф фойдасини тақсимлаш тартибини қуйидаги йўналишлар

бўйича кузатиш мумкин:

- Тақсимланадиган қисм;
- Реинвестиция;
- Жамғарма қисми.

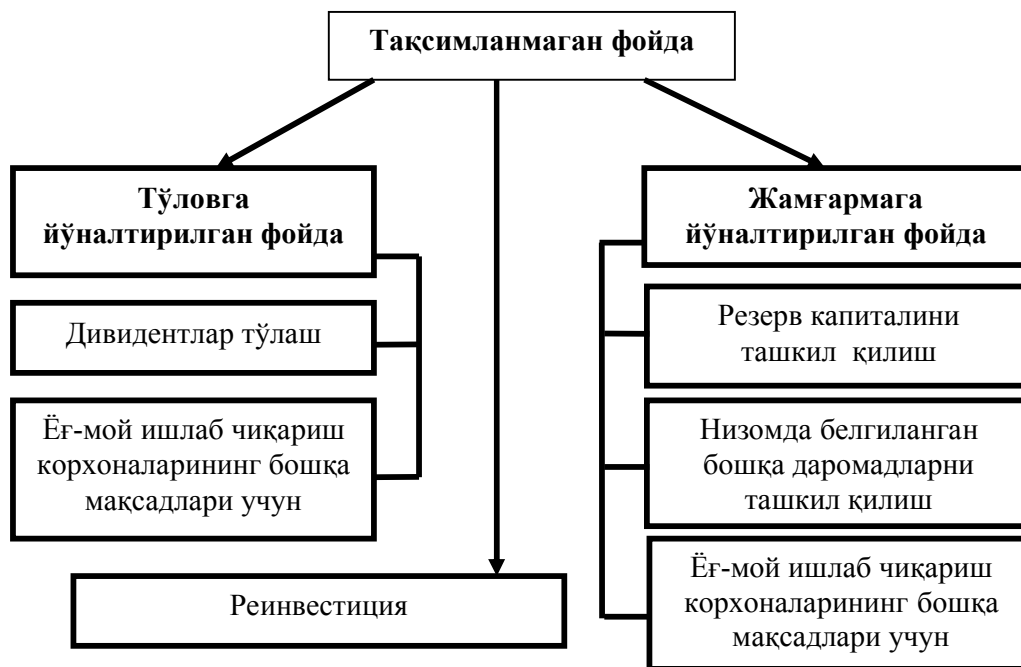
Корхона ихтиёрида қолган соф фойданинг тақсимланадиган қисми, аввало, фойда ҳисобидан тўланадиган мажбуриятларга, хусусан муомаладаги акцияларга дивидендлар тўлашга сарфланади. Ана шундай жараёнлар бухгалтерия ҳисобида қуйидагича акс этирилади:

Д-т 8710 – “Ҳисобот даврининг тақсимланмаган фойдаси(зарари)”

К-т 6610 – “Тўланадиган дивидендлар”

Соф фойданинг жамғарма қисми акциядорлар умумий йиғини қарорига биноан махсус жамғармалар ва захиралар ташкил қилишга йўналтирилади.

Ёғ-мой ишлаб чиқариш корхоналари ва қўшма корхоналарда фойда тақсимотининг асосий хусусиятларидан бири шундаки, улар бошқа корхоналардан фарқли ўларок, захира фондлари ташкил қилишлари лозим.

3-чизма. Ёғ-мой ишлаб чиқариш корхоналарида фойдани тақсимлаш йўналишлари

Ўзбекистон Республикаси “Акционерлик жамиятлари ва акционерлар ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида” ги Қонунининг 34-моддасида белгиланганидек, ушбу фонд: “ устав капитали ҳажмининг 15% дан кам бўлмаган миқдорда ташкил қилинади. У ҳар йилги соф фойдадан камида 5% ини белгиланган миқдорга етмагунча ажратмалар ҳисоблаш кўринишида шаклланади ва хўжалик фаолиятида вужудга келган зарарни қоплаш, жамият облигацияларини муомаладан чиқариш, имтиёзли акциялар бўйича дивидендлар тўлаш ва ушбу Қонунга мувофиқ, акцияларни сотиб олиш ҳуқуқига эга бўлган акционерларнинг талабига биноан акцияларни сотиб олиш учун мўлжалланади. Захира фондидан бошқа мақсадларда фойдаланиш мумкин эмас”. Бу ажратмалар бухгалтерия ҳисобида қуйидагича акс этирилади:

Д-т 8710 – “Ҳисобот даврининг тақсимланмаган фойдаси(зарари)”

К-т 8520– “Резерв капитали”.

Амалиётда фойдани тақсимлашнинг бундай тартиби акционерларга ёқмаслиги табиий, чунки аксарият акционерлар имкон борича дивиденд сифатида тўланадиган фойда миқдорининг кўп бўлишини хоҳлашади.

Ушбу жараёнларни чизма тарзда қуйидагича ифодалаш мумкин⁵.

Фойдани реинвестиция қилиш ёки корхона ишлаб чиқариш фаолиятини ривожлантириш – акционерлик жамияти фаолиятида энг асосий ва зарурий тадбирлардан бири ҳисобланади. Янги ташкил этилган акционерлик жамияти фаолиятининг барқарорлик даражаси хали юқори бўлмаслиги табиий, чунки ички сармояларнинг етарли бўлмаган миқдори фаолиятни кенгайтириш харажатларини тўлиқ қопламайди. Ушбу ҳолатда банк кредитларидан фойдаланиш бирмунча қулай ҳисобланса-да, кредит учун тўланадиган фоизларга корхона фойдасининг сезиларли қисми сарфланиши мумкин ва шу боис, акционерлик жамияти ўзининг бўш маблағларидан асосан ушбу мақсад йўлида фойдаланишга интилади. Агар фаолият самарали юритилса, акционерлик жамияти кейинчалик ўз-ўзини

⁵ “Бозор, пул, кредит” журнали, 2014 йил 2-сон

тўлиқ молиялаш қисмига ўтади. Бу ҳолатни иқтисодий ривожланган давлатлар тажрибасидан ҳам кузатиш мумкин.

Даромадлар ва харажатлар турли тизимларда қўйилган талабларга асосан турлича таснифланади ва изоҳланади. Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартлари ва молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартларида даромад ва харажатларга турлича таърифлар берилган.

Буни қуйидаги жадвалдан кўриш мумкин

3-жадвал

Бухгалтерия ҳисобида даромад ва харажатларнинг изоҳланиши

Меъёрий-ҳуқуқий ҳужжат	“Даромад” тушунчаси	“Харажат” тушунчаси
“Молиявий ҳисоботни тайёрлаш ва тақдим этиш учун концептуал асос” номли БҲМС	Даромад – ҳисобот даврида активларнинг кўпайиши ёхуд мажбуриятларнинг камайишидир	Харажат – ҳисобот даврида активларнинг камайиши ёхуд мажбуриятларнинг кўпайишидир
Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари	Даромад – ҳисобот даврида иқтисодий фойдани активлар оқими ёки кўпайиши шаклида ўсиши ёки пасивларни қатнашчиларнинг капиталдаги омонатларидан фарқ қилувчи ўсишига олиб келувчи камайишидир	Харажат – ҳисобот даврида иқтисодий фойдани активларнинг чиқиб кетиши ёки улардан фойдаланиш шаклида камайиши, шунингдек, қатнашчилар ўртасида капиталнинг камайишига олиб келувчи мажбуриятларнинг юзага келишидир

Юқоридаги жадвалдан кўриниб турибдики, бухгалтерия ҳисобининг миллий стандарти ва молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартида “даромад” ва “харажат” тушунчаларига деярли ўхшаш таъриф берилган. Фақат молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартида активлар ва мажбуриятларнинг қайси омилнинг ҳисобига ўзгариши даромад ёки

харажатни ифодалаши аниқроқ баён қилинган.

Маълумки, ҳар бир битимга уни тан олиш мезонлари қўлланилади. Вазиятни аниқлаш чоғида бир битимнинг алоҳида элементларига тан олишнинг мезонларини қўллаш зарур. Масалан, маҳсулотни сотиш нархи сотишдан сўнгги хизмат кўрсатиш учун муайян қийматни ўз ичига оладиган бўлса, бу қиймат шу муддатдан ажратилиб хизмат кўрсатилган давр давомида асосий хўжалик фаолиятидан олинган даромад деб эътироф этилади. Аксинча, битимлар бир бутун битимнинг туркумлари деб қаралганда натижалари ҳақиқий бўлиши билан боғлиқ бўлган икки ёки ундан ортиқ битимларга эътироф этиш мезонлари қўлланилади.

Шуни таъкидлаш жоизки, ноаниқлик шароитида даромад ва харажатларни тан олишнинг асосий шартлари уларнинг ишончли баҳолангани ва тан олиш вақтида эҳтиёткорлик тамойилига амал қилиниши ҳисобланади. Бу ерда эҳтиёткорлик тамойили дейилганида битим билан боғлиқ иқтисодий наф олиш эҳтимоли мавжуд бўлиши, шунингдек битим билан боғлиқ қилинган ёки қутилаётган харажатлар ишончли даражада аниқланадиган бўлиши тушунилади.

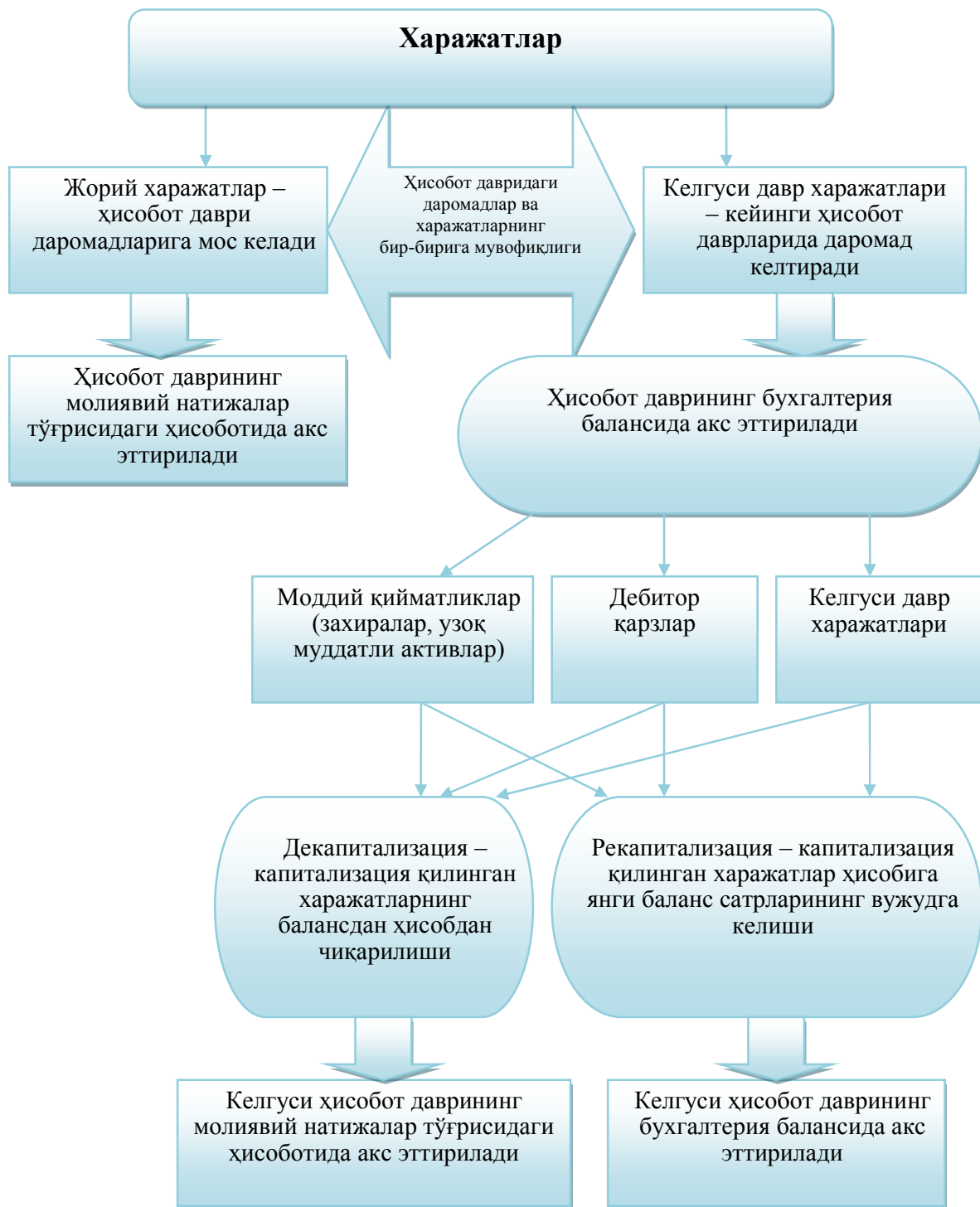
Демак, даромад ва харажатлар ишончли даражада баҳоланганида улар тан олинади. Агарда даромад олиш ноаниқ бўлса, улар харажат сифатида тан олинади. “Даромадга киритилган миқдорни ундириш хусусида ноаниқлик вужудга келган тақдирда қайтарилмаган миқдор ёки олиш мумкин бўлмаган миқдордаги пул дастлаб тан олинган даромад миқдорининг ўзгартирилиши сифатида эмас, балки харажат сифатида тан олинади”⁶.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда шуни таъкидлаш жоизки, хўжалик юритувчи субъектлар даромад ва харажатларни бухгалтерия ҳисобида акс эттиришида эҳтиёткорлик тамойилига амал қилиши мақсадга мувофиқдир.

Қуйидаги чизмада ҳисобот давридаги даромадлар ва харажатларнинг

⁶ “Асосий хўжалик фаолиятидан тушган даромадлар” номли 2-сон БҲМС. www.lex.uz

бир-бирига мувофиқлиги таъминининг амал қилиш тартиби келтирилган.

5-чизма. Ҳисобот давридаги даромадлар ва харажатларнинг бир-бирига мувофиқлиги таъминининг амал қилиш тартиби⁷.

Демак, келгуси давр харажатларининг мавжудлиги ҳисоботнинг

⁷ Муаллиф томонидан ишлаб чиқилди

ишончилигини инкор этмайди. Шу боисдан молиявий ҳисоботнинг тушунтириш хатида келгуси давр харажатларининг таркиби ва уларни ҳисобдан чиқариш тартиби ҳақида ахборот бериш мақсадга мувофиқдир. Бу эса, ҳисоботдан фойдаланувчиларни фойдали ва ишончли ахборот билан таъминлайди.

Юқоридагилардан келиб чиқиб шуни хулоса қилиш мумкинки, бухгалтерия ҳисобида ҳисобот даври даромад ва харажатларининг мувофиқлиги ва эҳтиёкорлик тамойилларига амал қилиш молиявий натижалар ҳисобини такомиллаштиришда муҳим ўрин тутди.

Хулоса

Бухгалтерия ҳисобининг барча объектларида бўлгани каби молиявий натижаларнинг шаклланиши ва тақсимланиши ҳисоби борасида ҳам ҳисоб ишларини замонавий талаблар асосида қуришга бўлаётган интилиш, шакл-шубҳасиз, бу борадаги муаммоларни баратараф этишга хизмат қилади.

Битирув малакавий ишининг юқоридаги молиявий натижалар шакллантиришнинг ҳозирги ҳолати, бу борадаги камчиликлар, уларни баратараф этишнинг имкониятлари кўрсатиб ўтилди. Юқорида билдирилган фикрлардан келиб чиқиб, молиявий натижалар шаклланиши борасидаги муаммолар ва уларни баратараф этиш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқдир. Изланишлар натижасида қуйидаги хулосаларга келдик:

1. Соф фойданинг тақсимот қаторида жамғариш ва истеъмолга йўналтирилган маблағларни уларни шакли ва ишлатиш ўрни бўйича алоҳида юритиш, улар тўғрисидаги маълумотларни молиявий ҳисоботга илова сифатида киритиш лозим.

2. Молиявий ҳисоботни тузишда молиявий натижаларнинг юзага чиқиши ва шаклланиши бўйича ҳисоб қаторига тўғридан-тўғри боғланувчанлигини белгилаш лозим. Молиявий натижаларнинг шаклланиши бўйича молиявий ҳисоботда фақат жамланган маълумотларгина акс этмоғи лозим. Уларнинг юзага чиқиш ўрни ва шакли бўйича алоҳидалашган шартли молиявий ҳисоботга тушунтиришларда берилиши лозим.

3. Шунингдек, молиявий натижалар тўғрисидаги ҳисобот маълумотларида ўтган йил даражасини таққослаш базаси сифатида ололмаймиз. Сабабки, улар ўзаро таққослаш асосига келтирилмаган. Шу маънода ўтган йилнинг шу даври бўйича маълумотларни йил бўйича жамланган кўрсаткич сифатида, ҳисобот йилининг шу давридаги маълумотларини эса чорак бўйича кўрсаткичлар тартибида юритиш мақсадли ҳисобланади. Бу эса таҳлил ишларини анча осонлаштиради ва

уларнинг ўзаро боғланувчанлигини таъминлайди.

4. Ҳисобот даврининг фойдаси (зарари)ни умумлаштирувчи кўрсаткичи маҳсулот таннархига унга тааллуқли бўлмаган харажатларнинг кўшилиши ҳолатларини аниқлашда, шунингдек солиққа тортиш объекти ҳисобланадиган фойданинг нотўғри ҳисобланганлигини аниқлаш мақсадида текширилади.

Молиявий натижаларнинг нотўғри шаклланиш ҳолатлари юзага келишининг 4 та асосий гуруҳини келтириб ўтишимиз мумкин:

– моддий харажатлар, товар-моддий захиралар камомади, даргумон қарзлар бўйича харажатлар миқдорининг асосланмаган кўпайтирилиши ёки камайтирилиши оқибатида бюджетга тўланадиган тўловлар миқдорини аниқлаш учун олинадиган фойда ҳажмининг ўзгариши;

– бухгалтерия балансининг пассив томонида акс этадиган ва махсус манбалар ҳисобидан қопланадиган харажатларнинг таннархга ўтказилиши;

– соф фойда ҳисобидан қопланадиган харажатларнинг маҳсулот таннархига киритилиши, шунингдек бошқа операцион харажатларнинг маҳсулот, иш ва хизматларни сотиш бўйича молиявий натижаларнинг таркибига киритилиши натижасида солиққа тортиладиган фойда миқдорининг ўзгариши.

Фикримизча, бу каби ҳолатларнинг ўз вақтида аниқланиши ва тузатилиши молиявий натижалар ҳисоби ва аудитининг тўғри юритишини таъминлаш билан биргаликда ҳисобот даври якуний бўйича олган молиявий натижаси бўйича ишончли ахборот шаклланиши имконини беради.

Юқорида келтирилган таклифларнинг амалиётда кенг қўлланилиши молиявий натижалар ҳисоби ва аудитини такомиллаштиришга хизмат қилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

I. Ўзбекистон Республикаси Қонунлари. Ўзбекистон Республикаси Президенти фармонлари ва қарорлари, Вазирлар Маҳкамасининг Қарорлари, Ўзбекистон Республикаси Президенти И.А.Каримовнинг асарлари

1.1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси.-Т.: “Ўзбекистон”, 2015.

1.2. Ўзбекистон Республикасининг Солиқ Кодекси: Расмий нашр-Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлиги.-Т.: «Адолат », 2008 й.-692 б.

1.3. Ўзбекистон Республикасининг “Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида”ги Қонуни - 2016 й. 13 апрел.

1.4. Ўзбекистон Республикасининг “Аудиторлик фаолияти тўғрисида”ги Қонуни (янги таҳрири) 2000 й. 26 май. (Мазкур Қонунга қуйидагиларга мувофиқ ўзгартиришлар киритилган: ЎЗР. 13.12.2002 й. 447-II-сон Қонуни, ЎЗР. 04.04.2006 й. ЎРҚ-28-сон Қонуни, ЎЗР 10.10.2006 й. ЎРҚ-59-сон Қонуни, ЎЗР. 17.09.2007 й. ЎРҚ-110-сон Қонуни, ЎЗР. 09.09.2009 й. ЎРҚ-216-сон Қонуни асосида)

1.5. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2006 йил 16 октябрдаги 215-сон Қарорига 2-илова «Корхоналардаги ички аудит хизмати тўғрисида» Низом.

1.6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 4 апрелдаги ПҚ-615-сон Қарорига илова «Аудиторлик ташкилотлари тўғрисида» Низом.

1.7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 4 апрелдаги ПҚ-615-сон Қарори - «Аудиторлик ташкилотлари фаолиятини янада такомиллаштириш ҳамда улар кўрсатаётган хизматлар сифати учун жавобгарликни ошириш тўғрисида».

1.8. Каримов И.А. 2015 йилда иқтисодиётимизда туб таркибий ўзгаришларни амалга ошириш, модернизация ва диверсификация

жараёнларини изчил давом еттириш ҳисобидан хусусий мулк ва хусусий тадбиркорликка кенг йўл очиб бериш – устувор вазифамиздир –Т. Ўзбекистон. 2015.

1.9. Каримов И.А. Бош мақсадимиз – мавжуд қийинчиликларга қарамасдан, олиб бораётган ислохотларни, иқтисодиётимизда таркибий ўзгаришларни изчил давом эттириш, хусусий мулкчилик, кичик бизнес ва тадбиркорликка янада кенг йўл очиб бериш ҳисобидан олдинга юришдир. – Т. Ўзбекистон. 2016 й.

II. Асосий адабиётлар

2.1. Ваҳобов А.В., Ишонқулов Н.Ф., Иброхимов А.Т. “Молиявий ва бошқарув таҳлили”. Дарслик. Т.; Иқтисод-Молия, 2013. -600 б.

2.2. Бухгалтерия ҳисобининг миллий стандартлари. № 0-23. Т.: - 1998-2002 йил.

2.3.О. Бобожонов «Молиявий ҳисоб». – Т.: «Шарқ» НМАК, 2000 йил. 476 б.

А. Абдуллаев «Молиявий ҳисоб».– Т.: «Фан ва технология», 2005 йил. 286 б.

2.4. И. Очилов «Молиявий ҳисоб».–Т.: «Иқтисод ва молия», 2006 йил. 396 б.

2.5. А.Ваҳобов, А. Ибрагимов «Молиявий таҳлил».–Т.:«Шарқ» НМАК, 2002

Ю.Иткин, А.С.Сотиволдиев «Замонавий бухгалтерия ҳисоби».Т.:2002

2.6. М.М.Тўлаходжаева, Ш.И.Илхомов, К.Б.Ахмаджонов ва бошқалар. Аудит. Дарслик. 1 ва 2 жилдлар. -Тошкент:. НОРМА. 2008.

2.7. Аудиторлик фаолияти буйича услубий қўлланмалар тўплами./ Х.Қосимов, Л.Югай, А.Хошимова, Б.Пардаев, Б.Абдуназаров.-Тошкент, 2010.-320 б.

2.8. Дўсмуратов Р.Д. Аудит. Ўқув қўлланма (I қисм). Р.Д. Дўсмуратов, Ш. Файзийев. - Т.: "Иқтисод-молия", 2008. - 178 б.

2.9. Дўстмуратов Р.Д. Аудит. Ўқув қўлланма. (II қисм)/ Р.Д. Дўстмуратов, Ш. Файзийев. - Т.: "Иқтисод-молия", 2008. - 256 б.

2.10. Каримов А. ва бошқ. Аудит. Ўқув-услубий қўлланма. – Т.: Иқтисод-молия. 2008. – 180 б.

2.11. Каримов А.А., Исломов Ф.Р., Авлокулов А.З. Бухгалтерия ҳисоби. Дарслик – Тошкент: Шарқ НМАК, 2004. – 592 б.

2.12. Шоғиёсов Т. Комплекс иқтисодий таҳлил. Дарслик. –Т.: “Фан ва технология” 2012. – 278 б.

2.13. Дўстмуратов Р.Д. Аудит асослари. – Т.: Ўзбекистан миллий энциклопедияси. 2003. – 612 б.

III. Интернет сайтлари:

www.ziyonet.uz

www.tfi.uz

www.lex.uz

<http://www.audit-it.ru>

<http://www.analitic.ru>

<http://www.buh.ru/documents.aspx>

<http://www.bookpost.ru>

[http://www.cfin.ru/finanalizis /](http://www.cfin.ru/finanalizis/)

<http://www.optim.ru/fin>

<http://www.soliq.uz>

www.gaap.ru

www.accountingreforms.ru